

MODERN HISTORY

**Партийно-политическая, духовная история
и общественные движения
в странах Запада и Востока**

Выпуск VII

ФЕДЕРАЛЬНОЕ АГЕНТСТВО ПО ОБРАЗОВАНИЮ
ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
ВЫСШЕГО ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
БАШКИРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

MODERN HISTORY

**ПАРТИЙНО-ПОЛИТИЧЕСКАЯ, ДУХОВНАЯ ИСТОРИЯ
И ОБЩЕСТВЕННЫЕ ДВИЖЕНИЯ В СТРАНАХ ЗАПАДА И ВОСТОКА**

*Материалы научной сессии
кафедры новой и новейшей истории БашГУ
24 октября 2006 г.*

Выпуск VII

У ф а
РИО БашГУ
2006

ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА И РУСКАТА ПРАВОСЛАВНА ЦЪРКВА

Двадесети век изправя Руската православна църква пред неимоверни изпитания. За втори път в хилядолетната си история тя е поставена пред проблема за оцеляването си като институция. За първи път това става при татарското нашествие и покоряването на Киевска Русия от ордите на хан Бату. Първата половина на двадесетото столетие обаче, съществено се различава от XIII в. Промените настъпили в Русия след 1917 г. коренно променят обществото и държавата като цяло. Властта е поета от болшевиките, изповядващи агресивен, дори брутален атеизъм. Борбата срещу религията е една от основните постановки на комунистическата доктрина. Докато през XIII в. татарите грабят и избиват наред при своите походи, като храмовете и манастирите са предпочитана плячка, поради богатствата си с (реални или не), то седем века по-късно срещу Православната църква застава съветската държава. Последната желае не само заграбване на църковното имущество, а си поставя за цел планомерна борба и премахване на влиянието на Църквата сред народа и в крайна сметка унищожаване на самата духовна институция. В годините на Втората световна война политиката на властта се променя, предимно под влиянието на външни фактори. По-късно най-бруталните рецидиви в отношението към Църквата от страна на комунистическото правителство не се повтарят, но специалните служби продължават да контролират процесите в Руската православна църква, както всъщност контролират и цялото общество.

След Втората световна война промененото отношение към Църквата се отразява и в изследванията. Това не означава, че се преминава към безпристрастни трудове по църковна история. Публикациите, излизали в Съветския съюз, продължават да носят атеистичен заряд и реално са насочени срещу влиянието на Православната църква. Променя се основно тонът, като са изоставени крайните лозунги и стил, характерни за по-ранния период. Основно се прокарва старата идея за контрареволуционната дейност на духовенството, за доброжелателното отношение на съветската власт към Църквата, за кризата в нея и отмирането ѝ в условията на социализма и т. н. В подобен дух пишат М. Шахнович, Е. Лисавцев, В. Соскин, Н. Гордиенко, П. Комаров, А. Шишкин, Б. Коновалов и др.¹

Деветдесетте години на XX в. бележат демократизиране на живота в Русия и бурна дискусия по различни теми. Съдбата на Православната църква е един от водещите проблеми в това отношение. Тласък на изследванията дава и важното място, което Църквата се стреми да заеме в новите условия, както и променените ѝ отношения с държавата. Активизира се издаването на духовна

литература, отпечатват трудове, разпространявани в предните десетилетия като "самиздат", преиздават се книги на автори, работили извън страната. Важно място в това отношение заема издателската дейност на Светия Синод, и Православния Свято-Тихоновски богословски институт. Особено внимание заслужават трудовете на протоиерей Владислав Цишин, йеромонах Дамаскин (Орловский), архиепископ (по-късно митрополит) Йоан, Н. Покровский и др.²

След Втората световна война извън границите на СССР се появяват немалко изследвания, посветени на Руската православна църква в най-ново време. Авторите са както руси, живеещи и работещи в чужбина, така и чужди изследователи. Важни центрове стават богословските институти в Париж и Джорданвил. Като обща слабост на трудовете до края на 80-те години може да се посочи невъзможността да се проучват съветски архиви, отнасящи се за разглеждания период. Необходимо е да се отбележат изследванията на Л. Регелсон, А. Левитин и В. Шавров, М. Полски. Всъщност Л. Регелсон не може да бъде определен като автор, работил зад граница. Той провежда изследванията си в СССР, но огромният му и изключително ценен труд излиза зад граница – в Париж. Регелсон е един от хората, работещи под ръководството и благодарение на насърчението на митрополит Мануил (Лемешевски). Митрополит Мануил е известен като опозиционер на Светия Синод, но никога не се е присъединявал към някоя от групировките. Мануил е един от най-ярките представители на "непримиримите". Заедно със свои ученици, той неотклонно се бори за изясняването на истината за съдбата на Руската православна църква през 20–40-те години на ХХ в. Л. Регелсон събира значително количество оригинални документи, благодарение на контактите си с църковната опозиция и катакомбниците. Получава "Сборник от документи по Църковна история 1917–1945" (самиздат), дело на опозиционно настроени духовници и миряни. През 1968 г. КГБ изземва всички събрани от Регелсон материали. Да продължи своето дело той е насърчен от митрополит Мануил. Самият архиерей подготвя и публикува, също на самиздат, шестотомен сборник за промените в състава на руската йерархия и биографични сведения за епископите. Под ръководството на Мануил, дисертация за разколническите движения през 20 и 30-те години подготвя архимандрит, а от 1977 г. – епископ Йоан Сничъв.³ През 1995 г. от печат излезе чудесната по своя обхват, критичност и обективност книга на Д. Поспеловски – "Руската православна църква през ХХ век".⁴ Внимание заслужават трудовете на Х. Файърсайд, Д. Къртис, А. Лууканен, В. Флетчер и др., които изследват отделни периоди от съвременната история на Руската православна църква.⁵

По различни причини у нас до скоро липсваше изследване за съвременната църковна история в Русия. През 1997 г. читателят имаше възможност да се запознае с книгата на йеромонах Павел Стефанов "История на руската православна църква през ХХ в.". Авторът представя едно обективно изследване, обхващащо периода на целия век. Българският читател може да

научи множество неизвестни факти за руското православие през най-страшния период от неговото съществуване. В предните десетилетия темата е засегната от Иван Снегаров. В монографията си "Кратка история на съвременните православни църкви (Българска, Руска и Сръбска)", той отделя място за руската църковна история. Съвременното обаче е представено твърде схематично и не са засегнати множество проблеми. Последното е обяснимо, предвид че книгата на акад. И. Снегаров излиза през 1946 г. Темата е застъпена и в статии на отделни учени, като можем да отбележим тази на проф. Т. Коев.⁶

В последните години значително нарастна изворовата база за изследвания по църковна история. От публикуваните документи на първо място може да се постави монументалния труд на Михаил Ефимович Губонин – "Актове на Светия патриарх Тихон". Книгата представлява огромен сбор от документи, част от които публикувани за първи път. Губонин подготвя сборника няколко десетилетия. Той се превръща в труда на неговия живот. Авторът издирва оригинални документи от лични архиви на духовници и поддържа връзка с представители на крилото на "непримиримите". Сборникът от документи е публикуван повече от две десетилетия след смъртта на автора му – през 1994 г. Книгата съдържаща редица материали, като протоколите на църковния събор 1917–1918 г., разпорежданията на патриарх Тихон по различни въпроси, преписката му с представителите на правителството, документите на патриаршеския местоблюстител митрополит Петър и на заместника му (от 1936 г. – местоблюстител) митрополит Сергей, важни документи, отнасящи се за дейността на левите и десни опозиционни движения, писма на отделни епископи, преписка с чужди архиереи и др. Представлява безценно помагало за изследователите на съвременната история на Руската православна църква.⁷

В последните години изследователите получиха достъп до редица интересни документи. За тяхното публикуване няма пречки и това доведе до популяризирането на редица архивни материали за историята на Руската църква през първата половина на ХХ в. Безспорен интерес представляват публикуваните от Н. Покровски документи на Политбюро и ВЧК, отнасящи се за борбата на властта срещу Църквата за периода 1922–1923 г. През 1992 г. в поредицата "Неизвестната Русия" са обнародвани материали от личния архив на първия ръководител на ВЧК – Ф. Дзержински.⁸ Документите на следствието и съда, бележещи трагичната съдба на митрополит Вениамин Петроградски са публикувани през 1991 г. от И. Авдиев, като авторът прилага свой предговор.⁹

От документи издадени зад граница трябва да се подчертае "Деяния на Руския всезаграничен църковен събор". Изданието е направено в Сремски Карловци и дава ценни сведения за дейността на емигрантското духовенство.¹⁰

Достъпни са и значителна част от архивните материали в Държавния архив на Руската федерация. Това са документите от канцеларията на патриарх Тихон, тези от фондовете на Постоянната централна комисия по въпросите на култовете към ЦИК на СССР, на Църковният подотдел на НКВД, на

Революционният трибунал при Петроградски съвет, личният архив на Арсений, митрополит Новгородски и Староруски и др. Това позволява по-пълно и надявам се по-обективно представяне на огромните проблеми, с които се сблъсква Руската православна църква в първата половина на двадесетото столетие.¹¹

Репресиите от първата половина на ХХ в. нанасят жесток удар върху Православната църква в Русия. Въпреки терора сталинските концлагери и екзекуциите, тя оцелява. Отстъпките, направени от властите след 1943 г. макар и не особено големи, дават възможност да се съхрани каноничното ядро, около което в края на века да може да се възроди Руската православна църква. Огромна е заслугата на истинските ярващи християни – архиереи, свещеници, монаси и миряни, които със своят безименен мъченически подвиг, успяват да съхранят вярата и да я предадат на своите деца и внуци.

В навечерието на Втората световна война Руската православна църква фактически престава да съществува като организация. Структурите ѝ са почти напълно ликвидирани, или са без реална връзка с Временния Синод. Все пак за времето 1939-1941 г. се наблюдава известно смекчаване на атаките срещу нея. Това може да се обясни най-вече с променената политическа ситуация в Европа, отколкото с някакво ново отношение на властите към религиозните институции.

Включването на СССР във войната на 22 юни 1941 г. променя положението на Църквата. Първата адекватна реакция на германското нападение не е на властите, а на митрополит Сергей. Патриаршеският местоблюстител се обръща към народа още в първия ден на войната. Обръщението е разпространено по енориите, нещо непозволено от съветското законодателство, към тогавашния момент. През октомври с. г. Сергей осъжда сътрудничеството на някои свещеници и епископи с германците. Патриотичната позиция на църковните водачи постепенно дава известни резултати. Прекратена е антирелигиозната пропаганда, Синодът започва да се ползва с по-голяма свобода, а митрополит Николай става член на Държавната комисия за разследване на фашистките престъпления в окупираните територии. Освен призивите на митрополит Сергей за “свещена война”, символ на готовност за саможертва и патриотизъм става Алексей, митрополит на Ленинград, който остава в града по време на блокадата. Подкрепата на Църквата има и конкретни материални измерения. През януари 1943 г. на Църквата е позволено да открие своя банкова сметка и да събира волни пожертвования за фронта. С църковни средства е създадена танковата колона “Свети Дмитрий Донски” и авиационната ескадрила “Свети Александър Невски”. Държавата отговаря на жеста с редица бойни ордени и медали, тържествено връчвани на свещенослужители за бойни заслуги, а Сталин дори благодари на Църквата за грижите и усилията ѝ.¹²

Съществени промени за Църквата настъпват от месец септември 1943 г. Още на 3 септември с. г. Светият Синод получава нова резиденция – сградата на

бившето германско посолство. На 4 септември Сталин извиква отговарящият за Църквата служител на НКВД Карпов. Заедно с Г. Маленков и Л. Берия, той го пита за твърде широк кръг проблеми, касаещи религиозните институции. Сталин се интересува от дейността на митрополитите Сергей, Николай и Алексей, за правните проблеми около Синода, за задграничните епархии, състоянието на Православните църкви в България, Румъния, Югославия и др. Същият ден, късно вечерта, Сталин приема в Кремъл патриаршеският местоблостител митрополит Сергей и неговите съратници – членовете на Светия Синод, митрополитите Алексей и Николай. Срещата продължава до 3 ч. сутринта на следващия ден. Митрополит Сергей поставя като основен въпрос свикването на събор и избор на патриарх. Сталин се съгласява с това и дори предлага помощта си. Договорено е съборът да бъде свикан до края на месец септември. Постига се споразумение за освобождаване на заточени духовници. Сталин обявява, че към правителството ще бъде създаден Съвет по въпросите на Руската православна църква с председател Карпов. Последният е представен официално на архиереите и Сергей не пропуска случая да попита полушеговито-полуиронично: “Това ли е същият Карпов, който ни преследваше?” – на което Сталин отговаря, че Карпов е правел това по заповед на партията. “Сега тя му заповядва да бъде ваш ангел-хранител”. – отвърща Сталин. Обещанието, че съветът няма да се меси в работите на Църквата, се оказва лъжа. Новосъздаденият орган играе ролята на върховен надзорник на Църквата, а Карпов се превръща в поредния оберпрокурор, но при много по-тежък политически режим и със значително по-големи права, отколкото оберпрокурорите от XVIII и XIX в.¹³

Историята запазва интересен момент от разговора между Сергей и Сталин. Молейки за откриване на духовни училища и освобождаване на арестуваните духовници, архиереят се оплаква от липса на кадри. В характерен стил Сталин обяснява значението на кадрите и пита защо Църквата няма кадри и къде са се дянали. Оцелелите били в лагери и затвори, но митрополитът не можел да даде подобен отговор. Демонстрирайки умело ласкателство, Сергей казва: “Нямаме кадри по разни причини... Готвим свещеник, а той става маршал на Съветския съюз”. – намеквайки за незавършеното семинаристко образование на Сталин. Според друга версия местоблостителят заявил: “Готвехме един човек за патриарх, но той предпочете да стане маршал”. След това разговорът навлиза в сферата на спомените. Сталин разказва за посещение на Сергей в семинарията, където учел и за негов учебник, ползван там и четен от Сталин.¹⁴

Първият резултат от срещата е публикуването на кратка информация за нея във вестник “Правда”. Отбелязано е, че предстои скорошното свикване на Събор за избор на патриарх и Свети Синод.¹⁵

На 8 септември 1943 г. в Москва е открит събор на епископите на Руската православна църква. В него вземат участие 19 архиереи – 3 митрополити, 11 архиепископа и 5 епископа. Това е целият състав на висшата йерархия, намиращ

се на свобода. Някои от тях са освободени в самото навечерие на събора. Митрополит Сергей чете доклад за дейността на Църквата в последните години. След това е поставен въпроса за избор на църковен глава. Митрополит Алексей поставя единствената кандидатура – тази на Сергей. На 12 септември 1943 г. в Богоявленската катедрала се състои интронизацията на патриарх Сергей. Съборът и новият духовен глава още веднъж осъждат сътрудническите с германците свещенослужители и миряни и постановяват лишаване от сан и отлъчване от Църквата.¹⁶

В следващите месеци патриарх Сергей продължава възстановяването на църковната структура. Възраждат се старите епархии, като Синодът и патриархът назначават архиереи. Към края на войната епископатът на Руската православна църква наброява 41 души, известна част от тях са освободени от заточение. В следващите години се отварят и храмове, като в края на 1947 г. те достигат числото 14 092. Нужно е да се отбележи, че този процес е строго контролиран от държавата чрез Съвета по въпросите на Руската православна църква. Позволенieto за отваряне на храм се получава трудно. Властите контролират броят им и не допускат рязкото увеличение на числото на църквите, напълно в съответствие със следваната атеистична политика на режима. Въпреки това значителното увеличаване на броя на действащите храмове в сравнение с навечерието на Втората световна война е безспорна заслуга на патриарх Сергей и следваната от него политика. Постепенно се възстановява богословското образование – през пролетта на 1944 г. е създаден Богословски институт, преместен по-късно в Троицко-Сергиевската лавра.¹⁷

Патриарх Сергей не успява да види всички резултати от упоритото следваната своя политика. Той умира на 15 май 1944 г. Местоблюстител става близкият му съратник митрополит Алексей Ленинградски и Новгородски. Църковен събор за избор на нов духовен водач е свикан през зимата на 1945 г. На 4 февруари с. г. за патриарх Московски и на цяла Русия е избран Алексей (1945-1970).

Периодът на възстановяване на църковното единство е свързано почти изцяло с дейността на митрополит (от 1943 г. патриарх) Сергей. Тази дейност е оспорвана изключително много, както от съвременниците, така и от редица автори до наши дни. Основният разделителен момент е Декларацията от юли 1927 г. и следваната след това политика от митрополит Сергей. Противниците му изтъкват прекаленото подчинено положение, в което поставя Църквата след 1927 г. Местоблюстителят е обвиняван в пълна покорност пред атеистичното комунистическо управление – за забраната да се споменават при службите имената на заточените архиереи, интервютата му в които говори за пълна свобода на вероизповеданията в СССР, категоричното осъждане на всички епископи-емигранти и др. Отстъпките, които Църквата получава по време на войната са характеризирани като недостатъчни. Подчертава се, че Сталин прави жест към православието, принуден от външни фактори – войната и нуждите на

външната политика. Сергей е обвиняван и за суровите методи, с които действа срещу дясната опозиция – масово прилагане на строги църковни наказания.

Поддръжниците на Сергей твърдят, че той се явява продължител на политиката, започната още от патриарх Тихон, за нови отношения с властта. Тук се визира завещанието на последния от април 1925 г. и провъзгласената в него нова позиция към съветската власт. Този документ би могъл да се приеме като начало на смекчаване на отношението на Църквата към болшевишкото правителство, но през 1927 г. митрополит Сергей е воден на първо място от други мотиви, за да се съгласи на обнародването на Декларацията от 29 юли. Заместник-местоблюстителят подготвя такъв ход от предните месеци. Първоначалният проект не получава одобрението на специалните служби. Част от съдържанието му обаче, попада в Декларацията от 29 юли. Митрополит Сергей подписва Обръщението под силен натиск и заплахи за екзекутирането на значителен брой от арестуваните епископи. С компромиса си той спасява не само тях, но и хиляди обикновени свещеници и монаси. Със следващите си отстъпки от началото на 30-те години, Сергей успява да съхрани голяма част от селското духовенство от разкулачване и последващите репресии.

Благодарение на следваната политика митрополит Сергей постига още един изключително важен за Църквата резултат. Той се справя напълно с движението на обновленците и така предпазва Православната църква от разцепление. С последователните си действия първоиерархът съхранява канонично ядро, около което да може да се възроди Руската православна църква. Сергей неотклонно укрепва и каноничното църковно ръководство. Някои от противниците му виждат в това единствено стремеж за власт и стабилизиране на собственото положение, но мотивите на местоблюстителя явно са други. С приемането на титула “Блажен митрополит Московски и Коломенски”, още през 1934 г., Сергей прави стъпка не само към виспия пост в църковната йерархия, но и пресича опитите на други архиереи да претендират за върховната власт, и така да предизвикат разкол. “Завещателното разпореждане” от октомври 1941 г. показва грижата на местоблюстителя за законното предаване на църковното управление. Тогава Сергей още не е уверен в близкото свикване на събор, и се стреми да предотврати ново противопоставяне в Църквата, в случай на неговата смърт, или арест.¹⁸

Съществува неправилна тенденция за противопоставяне на митрополит Сергей и временния Синод на т. нар. “непримирими” архиереи и свещеници, недопускащи никакво отклонение от православната вяра и никакъв компромис с комунистическата власт. Акцентува се върху непреклонната позиция на последните и на църковните наказания, налагани от патриаршеския местоблюстител. Всъщност ограниченията, налагани от Сергей на непримиримите архиереи, се оценяват от вярващите като необходимост и след избора на патриарх те не са спазвани. Така например патриарх Алексий I извършва панихида на гроба на митрополит Антоний, приема обратно в

каноничната Църква без покаяние редица от опозиционните на Сергей епископи и др. В годините след войната голяма част от оцелелите непримирими духовници съветват паствата си да се върнат обратно към патриаршеската Църква.

В статута на митрополит Сергей като заместник, а след това и като титулярен местоблюстител, могат да се открият известни нарушения на каноните. Въпреки това той е възприеман от мнозинството вярващи и духовенството като неоспорим духовен лидер. Нарушенията се дължат на екстремалната ситуация, в която съществува Църквата. Комунистическата диктатура води война срещу нея и при липса на нормален църковен живот спазването на всички правила и норми е възможно. Това се разбира от вярващите и духовенството, а също и от "непримиримите". Въпреки различните оценки на политиката си, възхваляван или отричан, патриарх Сергей намира единствения правилен път за оцеляването на Руската православна църква.

Втората световна война и новите политически реалности спасяват Църквата. Й. Сталин е принуден да търси опора в нея през годините на войната. В известна степен това се изисква и от търсенето на съюзници на Запад. През 1943-1944 г. започва частично възстановяване на Руската православна църква като водеща духовна институция в СССР. Митрополит, а след това и патриарх Сергей и наследникът му патриарх Алексий, стабилизират църковните структури, частично възстановяват духовното образование и печатните издания на Църквата. Възхваляван и отричан, Сергей намира единствения възможен път за съхраняване на канонично ядро, около което да се възстанови Руската православна църква.

В този процес особено място заемат "непримиримите", които не се помиряват със Синода на митрополит Сергей и предпочитат мъченическия подвиг, пред подчинение на атеистичната комунистическа власт. Тези духовници не се присъединяват към съществуващите опозиционни групи, не целят разцепление в Църквата. В историографията те често са противопоставяни на Синода на Сергей. Факт е, че последният им налага църковни наказания, но вярващите разбират, че това е направено заради натиска от страна на властта. И през 30-те – 40-те години, и по-късно, непримиримите са приемани като принадлежащи към Православната църква. Може да се твърди, че подвигът на тези духовници, прави възможно оцеляването на патриаршеската Църква в бившия СССР. Със своето мъченичество, те оказват натиск върху властта да търси разбирателство с митрополит Сергей.

С възстановяването на патриаршията и избора на Сергей, малко по-късно на Алексий за патриарх, тежките години за Църквата не свършват. През следващите десетилетия тя е поставена под тотален контрол от страна на КГБ, както впрочем и цялото общество.

След разпадането на СССР и демократизирането на Русия, Православната църква постепенно възвръща позициите си. Това е съпроводено с тясно

сътрудничество с властите, което спомага за възстановяване на множество манастири и храмове. Вярващите свободно изповядват религията си и това допълнително укрепва позициите на Църквата. Тук обаче възниква нов проблем, или по-скоро се наблюдава стар. По традиция Руската църква е много близо до управляващите. Пред нея стои въпроса дали няма по някакъв начин да се върне към старото си положение от периода преди болшевишката революция. Другият път пред нея е заемане на достойно място в руския обществен живот като най-влиятелна религиозна институция и истински пастир на вярващите православни християни. Възможна, може би най-вероятна е трета, средна възможност. За това трябва да се реализира нещо трудно, особено в руската история. Взаимните отношения Църква – държава да се изградят на основа взаимно уважение и ненамеса във функциите и вътрешните проблеми на двете институции. Кой път ще поеме Руската православна църква, ще покаже бъдещето.

© Андрей Димов Андреев, 2006 г.

Бележки

1. Шахнович, М. И. Ленин и проблемы атеизма. М. Л., 1961; Лисавцев, Э. И. Критика буржуазной фальсификации положения религии в СССР. М., 1975; Соскин, В. Л. Очерки культуры Сибири в годы революции и атеизма в Сибири (1917-1937 гг.). Томск, 1982; Гордиенко, Н. С. Современное русское православие. Ленинград, 1987; Гордиенко, Н. С. и П. М. Комаров. Обреченные. О русской эмигрантской псевдоцеркви. Ленинград, 1988; Шилкин, А. А. Сущность и критическая оценка "обновленческого" раскола Русской православной церкви. Казань, 1970; Коновалов, Б. Н. К массовому атеизму. М., 1974.
2. Цылин, протоиерей Владислав. История Русской православной церкви 1917-1990 (учебник для православных духовных семинарий). М., 1994; Дамаскин, Иеромонах (Орловский). Мученики, исповедники и подвижники благочестия Российской Православной Церкви XX столетия: жизнеописания и материалы к ним. Кн. 1. Тверь, 1992. Йоан (митрополит). Церковные расколы в Русской Церкви 20-х и 30-х годов XX столетия. Сортанала, 1993.
3. Сборник документов по церковной истории 1917-1945 гг. (самиздат).
4. Regelson, J. Трагедия Русской церкви 1917-1945. Париж, 1977; Левитин, А., Шавров, В. Очерки по истории русской церковной смуты. В 3-х томах. Kresnacht, Switzerland, 1978; Польский, М. (протопресвитер). Новые мученики российские. Т. I-II, Джорданвилл, 1949-1957; Поспеловский, Д. В. Русская православная церковь в XX веке. М., 1995.
5. Fireside, Harvey. Icon and swastika: The Russian Orthodox Church under Nazi and Soviet Control. Cambridge, 1971; Curtiss, J. S. The Russian Church and the Soviet State 1917-1950. Boston, 1953; Luukkanen, A. The Party of Unbelief. The Religious Policy of the Bolshevik Party 1917-1929. Helsinki, 1994; Fletcher, W. C. The Russian Orthodox Church Underground 1917-1970. London and New York, 1971.
6. Стефанов, Иеромонах Павел. История на Руската православна църква през XX век. Шумен, 1997; Снегаров, Ив. Кратка история на съвременните православни църкви (Българска, Руска и Сръбска). Т. II. С., 1946; Коев, Т. Православната църква в миналото и днес. Грузинска православна църква. – В: Духовна култура, 1980, № 2, кн. 6, 1979 г.
7. Губонин, М. Е. Акты Святейшего Тихона, патриарха Московского и всея России, позднейшие документы и переписка о каноническом преемстве высшей церковной власти 1917-1943. М., 1994.
8. Покровский, Н. Н. Документы Политбюро и Лубянки о борьбе с Церковью в 1922-1923 гг. – В: Российский православный университет ап. Иоанна Богослова. Училищные записки, вып. 1, М., 1995; Правда для служебного пользования. Из документов личного архива Ф. Держинского (1918-1921 гг.). – В: Незвестная Россия. XX век. Архивы, письма, мемуары. Т. I, М., 1992.
9. Дело митрополита Вениамина (Петроград, 1922). Предисловие, примечания Авдиев, И. Я. М., 1991.

10. Деяния Русского Всеаграничного церковного собора. Sremski Karlovci, 1922.
11. Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ), ф. Р-5263 (Постоянная центральная комиссия по вопросам культа при Президиуме Центральном Петроградском совете рабочих, крестьянских и солдатских депутатов. Петроград 1917-1922 гг.); ф. Р-336 (Следственная комиссия революционного трибунала при Петроградском совете рабочих, солдатских и крестьянских депутатов. Петроград 1917-1922 гг.); ф. 4652 (Канцелярия патриарха Тихона. Москва 1917-1918 гг.); ф. 393 (Народный комиссариат внутренних дел (НКВД), оп. 27 съдържа документите на Църковния отдел на НКВД); ф. 5407 (Союз действующих безбожников СССР. Москва 1922-1948 гг.); ф. 550 (Арсений, митрополит Новгородский и Старорусский); ф. Р-3431 (Всероссийский церковный поместный собор (Священный собор. 1917-1918 гг.).
12. Виж: Руската православна църква и Отечествената война (сборник с документи). Прев. С. Чукалов. С., 1945.
13. Поспеловский, Д. В. Цит. съч., с. 190.
14. Пак там.
15. Правда. № 221, 4. IX. 1943.
16. Патриарх Сергей и его духовное наследство. Изд. Московской Патриархии, М., 1947, с. 45.
17. Пак там, с. 94.
18. Акты..., с. 702-705, 708.

УДК 94 (497.2)

Христо Глушков
Проректор по международному сотрудничеству
Великотърновского университета,
Респ. Болгария

ФРАНЦУЗСКАЯ ДИПЛОМАТИЯ В ЗАЩИТУ ГРЕЦИИ

1885-1886 ГГ.

Подкрепата, която френската дипломатия оказва на Берлинския конгрес в защита на гръцката кауза, а след това и при поправката на гръцко-турската граница е високо оценена от гръцкото общество. Министрите от кабинета на Кумундурос, както и опозицията, оглавявана от Трикупис, техните печатни издания, краля и неговото обкръжение, се изказват с много симпатии за Франция и не пестят благодарностите си за благосклонното ѝ отношение към гръцките претенции за териториално разширение. Но присъединяването на само на Тесалия и част от Епир не задоволява гръцкото общество и в парламента продължават обвиненията срещу правителството, че не е защитило достатъчно категорично националните интереси. "Гърция презира опасността – декларира в една от речите си Трикупис. – Трябва светът да знае, че тя е готова да пролее своята кръв в голямата битка, която се подготвя в Ориента".¹

Острастената полемика между партиите в Гърция, политическата нестабилност в страната, изострените отношения с Високата порта принуждават френските кабинети да постоянстват със съветите за умереност и търпение към гръцките политици и краля. Още в първите дни на 1882 г. първият министър Леон Гамбета предупреждава чрез пълномощния министър Шарл дьо Муи